

ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԵՏՐԱՊՈԼՏՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ

ՄԵՐ վերնագիրը կ'ընդգրկէ Հայ և կեղեցեւոյ պատմութեան համար յոյժ կարեւոր խնդիր մը. Լուսաւորչոյժ սկսած նուիրապետական դասակարգութեան նախնական վիճակը, և անոր վերագրուած զարգացումը ժամանակի հոլովման մէջ, խնդիրը նոր չէ՝ և արդէն իսկ մեր հին մատենագրութեան մէջ չորս հոսանքներ գոյացած ու մնացած կան անոր շուրջ՝ իրարմէ շատ տարբեր: Անով զբաղեցան նաև մեր նոր գրողներէն զանազան անձինք, որոցմէ ոմանք հին պատմական տարիներէն ընտրեցին իրենց հաճոյականը, ու ճշմարիտը, և ինչպէս իրենց տեսակէտը կը պահանջէր, ըսին միայն, չապացուցին. շատ դիւրին՝ առաջինը, շատ դժուարին ու փշոտ՝ երկրորդը: Եղան և ուրիշներ՝ որ քաջութիւն ունեցան երևան հանելու խնդրոյն իրական կողմը, որքան յաջողեցան և կամ առիթը թոյլ տուաւ իրենց: Սակայն զգալի մնաց միշտ՝ հարցը վաւազոյն արուեստով մը քննութեան քուլէն անցնելու և գտնելու պէտքը, նկատուլով զայն իւր ամբողջութեանը մէջ, քաժենելով անոր պատմականն աւանդականէն, և տալով իւրաքանչիւրին իւր իսկական արժէքը: Այս գործն է զոր մտադրած եմ կատարել հոս իմովսանն, թափառելով զուս պատմական դաշտի վրայ, և չմտնելով անոնց՝ որոնք խօսեցան՝ առանց զգալու ապացուցման հարկը, և որոց հետևաբար պատասխանել չէ կարելի: Անոնց պատասխանը՝ պատմութեան հաւատարմիմ ցուցադրութիւնն է միայն:

Ա. — ԱԻՄՆԴՈՒԹԻՒՆԸ

Յունահայ կրօնական յայտնի պայքա-
րը, որ մանաւանդ դէպ ի Ժ դար աւելի
կը սաստկանայ՝ Հոռոմոց միծարանու-
թեամբ իրենց եկեղեցական յայտնի զօրու-
թեան ու կազմակերպութեան մասին, և
Հայոց ճիգերովն անոցմէ նուազ չլինե-
լու, այդ շրջանին հայ կղերին ու պատ-
մուշաց երեսակայութիւնը վրտեց՝ անցեալ
դարերու մէջ փաստեր որոնելու՝ ի նպաստ
հայ նուիրապետութեան: Մեր քննելի եւ-
րեակ տրտողներն ու պատիւներ՝ անծա-
նօթ հնագոյն մատենագրութեան մէջ, ա-
ռաջին անգամ այդ շրջանին կը հանդի-
պինք անոնց, և որոց մասին ժամանա-
կակցեաց կարծիքներն ալ կը բաժնուին
ու կը հեռանան իրարմէ:

1. Աղոնց միոյն ներկայացուցիչ և հաւանորէն աղբիւրն իսկ է Յովհաննէս կիթղ. պատմագիրը, որ կը շարադրէր իւր աշխատութիւնն իբր 924ին: Սա կ'ազգէ՝ որ յիշեալ նուիրապետական աստիճան ներք միասնաբար հաստատուած լինին Դ զարուն, մեծն Ներսէսի օրով: Տեսնելով, կ'ըսէ, Թագաւորն ու նախարարք նոյն սուրբ հայրապետին կատարած բարեկարգութիւնն ու առաքինի վարքը, միւս պատ. ըրարցական աթոռոց օրինակաւ գտեալ կացուցին ի պատրիարքոսին տանս Թուրքոյ գմեծն Ներսէս»։ Վրաս և Աղուանից եպիսկոպոսապետները կը կարգեն «արքեպիսկոպոս ընդ ձեռամբ նորա»։ Իսկ Քի Սեբաստիան և ի Մեխիտիէն և ի Մարտիրոս

բոսաց քաղաքին մետրապոլիտս կացուցանէին»։ և այսպէս՝ եպիսկոպոսի, քահանայի, սարկաւազի, կէս սարկաւազի, վերածանողի ու սաղմոսերգուի կարգերու հետ լրացուցին Հայոց մէջ եկեղեցական ինն դասակարգութիւնը, և հաւասարեցան Յունաց՝ — Լուսաւորչի ներքողազիր մը պատմազրէս առնելով՝ կը կրկնէ նոյն տեղեկութիւնը՝, որուն արձագանգ տուաւ նաև Վարդան պատմիչ՝։

2. Աղոյ բողոքովին անմիան ծանօթութիւն մը կու տայ մեզ Մ. Կաղանկայ-տուացուին պատմութեան ջարդունակողը, որ կը սկսի Ռ հատորի իժի գլխով. և խօսելով նաև մեր խնդրոյ մասին, նախ յառաջ կը բերէ Մաքենոցաց ուխտին հօր Սողոմոնի (Ը դարու) վկայութիւնը, զոր նա թողեր էր «գրով», և այժմ կորսուած է։ Այս վանականը կ'աւանդէ թէ Յոհան Մայրապետմեղայն օրերը, կամ Եզրի կաթողիկոսութեան շրջանին (ամ 630—641), Յոյները կը մեղադրէին Հայոց անկախութիւնն ընդհանրական Եկեղեցիէն, առանց ունենալու ամբողջապէս ինն դասերը պատրիարքի, արքեպիսկոպոսի՝ և այլն. որով «եթէ ուղղափառ էին», պէտք էին հնազանդիլ Եկեղեցւոյ մէջ ծանուցեալ պատրիարքներէն միոյն. և թէ «այսուիկ յոյժ եղեն պարտեալ» կամ «անպատասխանի լինէին Հայք» իրենց ընդդիմախօսից առջև։ Այսքան է Մաքենոցաց հօր տեղեկութիւնն այս վիճարանութեան մասին, որով կը հաստատէ՝ թէ Է դարու երկրորդ քառորդին դեռ անծանօթ էին Հայոց մէջ պատրիարքի, արքեպիսկոպոսի և մետրապոլիտի աստիճան և անունը։

3. Սողոմոնի այդ ժխտական տեղեկութեան՝ Աղուանից պատմիչը, որ Յովհաննէս կաթողիկոսի աւանդութեան մօտերը կ'ապրէ, և ծանօթ է անոր, կը յաջորդեցնէ նոյն աւանդութեան ուրիշ մէկ ընթերցուածը, զոր Եզրէն վեր մինչև Աբրահամու կաթողիկոսութեան սկիզբը (ամ 607) կը հանէ. այսու հաստատելով՝ թէ որքան անորոշ ու երկդիմի էր այդ տեղեկութիւնը. և որուն կը հաւատայ ինքն

ու կը մեղադրէ ևս, վերաւորիչ լեզուովը զգացնելով՝ թէ արդարև օտար մէջ։ «Եւ ի սակա ինն դասակարգութեան, կ'ըսէ, զլիսաւոր եկեղեցականը անծանաճ կամաւ՝ ըստ նպերտ բարուց Հայաստանեայց՝ կարգեն զ[Աբրահամ պատրիարք, և զ[Աղուանիցն արքեպիսկոպոս, և զ[Վրացն մետրապոլիտ]։ Վրաց առաջնորդը կը բողոքէ այս յետադասութեան դէմ. և լսելի շիւնելով, քաղկեդոնականաց կը յարի։ Այն ժամանակ Հայերը «խորհեցան առնել մետրապոլիտ զՄարդպետական եպիսկոպոսն, տալ նմա իաջ և պատիւ միայն, և ոչ առնել ձեռնադրութիւն եպիսկոպոսի»։ բայց տեսնելով անոր պահանջը՝ «եպիսկոպոսս երկուս կամ երիս լինել ընդ իւր», որ ապագային պառակտմանց կասկած կու տար, Սիւնեաց վիճակաւորին տուին նոյն պատիւը, նկատելով անոնց իշխանաց բարեպաշտութիւնը, և կղերք՝ «քաջութունն և ուղղափառս յամենայնի»։

Աղուան տեղեկատուս կը գրէր յետ հայր Սողոմոնի ամհուան, յիշելով նաև անոր համանուն աշակերտը՝ «որ յետոյ եղև կաթողիկոս» (մեռեալ 792ին). հետևաբար ինք կ'ապրէր ընդ մէջ թիւ Ժ դարուց, — յետոյ ինքն ալ ունենալով իւր շարունակողը. — որով Ուխտանէս ևս Ժ դարուն կ'առնուր նոյն տեղեկութիւնը «յայլոց պատմազարաց թելադրութենէ», այսինքն Աղուանից պատմչէս, և զրեթէ բառ առ բառ։ Նաև Անանիա կ[թղ. մոկացին՝ «Յաղազս ապստամբութեան տանն Աղուանից» զրուսեան մէջ (958ին) կը ճանաչէ ու կը յիշէ «զպատմութիւն Աղուանից», որ «ցուցանէր, կ'ըսէ, զտուն Աղուանից արքեպիսկոպոս և զտունն Հայոց պատրիարք»։

4. Սիւնեաց պատմիչը Ստ. Օրբելեան (1299ին) կրկնեց Յովհաննէս և Աղուանից պատմութեան տեղեկութիւնը, զանոնք իրարու հետ խառնելով իւր ախոր

1. Թ. ԿԹ. ԺԲ. — 2. Ս. ԳԵՂ. Է, 9—11. — 3. ՎԲԴ. 46—47. — 4. Կաղանկ. 216—17. — 5. Պ. Գ. 217—19. — 6. Արք. 1897, 185.

ժած ձևով. իբր թէ Արշակ երբ զՆերսէս ձեռնադրուելու կը յղէ ի Կեսարիա, «հրա-
մայեաց ոչ միայն ձեռնադրել զՆերսէս
եպիսկոպոսական Հայոց, այլ պատրիարք
ինքնագլուխ», անկախ Կեսարիոյ հայրա-
պետէն. և սա խոնարհաբար կը հնազան-
դի Հայոց արքայի հրամանին, Սիւնեաց
պատմչին հաճոյանալու համար: Ի դարձին
ժողով կը գումարէ Արշակ, և երկրորդ
անգամ «կացուցանեն պատրիարք զսուրբն
Ներսէս, և ի ներքոյ նորա արքեպիսկո-
պոս զԱղուանիցն, որ է կաթողիկոս, և
մետրոպօլիտոս՝ զՍիւնեաց եպիսկոպոսն և
զՎրացն և զՄարգպետականն. և յետոյ
այլ ևս մետրոպօլիտք կացուցանեն զՄե-
լիտինոյն և զՍեբաստիոյն»։ Ապա Աբրա-
համու օրով Յոյնները ձայն կը բարձրա-
ցնեն, «զի ցայն վայր անյայտ և ծածուկ
էր լեալ ի նոցանէ, և նուազեալ իսկ էր՝
անփոյթ եղեալ աթոռակալացն»։ Հայոց՝
պահել իրենց աստիճանները, զորս այն-
քան նախանձով հաստատեր էին. և որոնք
այդ առթիւ անգամ մ'ալ կը նորոգուին՝
Աղուանից պատմութեան ըսած ոճով, որոյ
մասին կը յիշեցնէ «ևս և զտեսն Մաշ-
տոցին՝ որ ի խնդոյ Գէորգայ Հայոց կա-
թողիկոսի գրեալ է» թ' դարու վերջերէն։
Այսպէս այս աւանդութիւնը կակուղ մոմի
բեկոր մ'է և ամէն կերպարանք կ'առնու
մեր միջին դարու պատմչաց ձեռքին մէջ։

Ե. Աւանդութեանս զխաւոր ծանօթ
աղբիւրները կրկին են ուրեմն, կրկնակ ալ
ձեւով, որոցմով պիտի գրադիմս Յով-
հանէն պատմագրի ներկայացուցածն ըն-
դունեցան Հ. Զամչեան՝ և Հ. Խնճիճեան՝,
առանց որ և է դիտողութեանս. իսկ Ա.
ղուանից պատմչինը յիշեց Հ. Ալիշան՝
առանց կասկած յայտնելու, ընդ հակա-
ռակն ժխտելով Ներսիսի վերագրուածը՝,
Աղուանի տուածին հաւատաց և Հ. Բ.
Սարգիսեան, վստահելով Սողոմոնի հեղի-
նակութեան, որուն գրչէն կարծեց սխալ-

մամբ նոյն տեղեկութիւնը՝, Մաղ. արք.
Օրմանեան, հրաժարելով ընտրութեան ա-
ւելորդ յոգնութենէն, իւր ձեռքին ծանօթ
մէկ պերճախօս շարժումով հերքեց կա-
թողիկոս պատմագրին աւանդութիւնը, և
ի սկզբանէ ինքնագլուխ հռչակեց Հայոց
հայրապետական աթոռը՝, սակայն ընդու-
նելով նաև Աբրահամու ընծայուածն ըստ
պատմութեան Օրբելեանի, և լռելով Ա-
ղուանից պատմչին անունը, զոր Սիւնեաց
պատմիչը յիշած էր և իրեն ալ ծանօթ
լինելու էր, իսկ իմ գործը պիտի լինի՝
կշռադատ գրականութեան պահանջած լըր-
ջութեամբ և անաչառութեամբ մօտենալ
խնդրոյն, և զտեյ ու բաժնել անոր իրա-
կան մասն երևակայականէն, ջանալով ըստ
կարի քիչ անհանգիստ ընել մեռեալներն
իրենց գերեզմանին մէջ։

Կարևոր է զատել իրարմէ նուիրապե-
տական երեք աստիճանները, և այնպէս
նկատել զանոնք, ճշդելով նախ անոնց
պատմական սահմանները, որպէս զի կա-
րենանք աւելի գիտակից աչքով նայիլ
հայ աւանդութեան վրայ։

Բ. — ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

1. Քրիստոնէական Եկեղեցին սկսաւ
ցրուած ու տկար ուժերով, Եւ երբ եր-
թալով ուռնացաւ ու զօրացաւ, Բ դարէն
պէտք զգացուեցաւ եպիսկոպոսական վի-
ճակներն իրարու մօտեցնելու, խմբակցու-
թիւններ կազմելու։ Անոնց հովիւներն
ընդհանուր եկեղեցեաց վերաբերեալ խըն-
դորց համար պարբերաբար գաւառային
ժողովներ կը գումարէին այն քաղաքաց
մէջ՝ որոնք քաղաքակաւծօրէն աւելի բարձր
էին, գաւառաց «մայրաքաղաքներն» էին։
Եւ անոնց վիճակաւորք քնական կերպով
պաշտօն և իրաւունք ստացան խմբելու
և վարելու այդ ժողովները, և իշխանու-
թիւն գործածելու նաև իւր գաւառին եպիս-

1. Օրբել. 16-17. — 2. Նոյն՝ 74-77. — 3. Զմչ.
Ա. 442, 729. — 4. Հնախոս Գ. 250. — 5. Սխալ.
19, 494. — 6. Սարգ. Ագաթ. 200-201. — 7. Օր-

մա. Ագաթ. 90-98, 225-29. Աբոս Հաս. 25-27. —
8. Ագաթ. 642.

կոպոսաց վրայ: Ասոնք են մետրապոլիտ (μετροπολίτης = մայրաքաղաքացի) կու-
չուածները, որոց վիճակներն Գ զարուհ
արդէն կատարեալ կազմակերպութիւն
ունին:

Արդեմէ ոմանք աւելի ընդարձակ ու
քաղաքականապէս ալ կարեւորագոյն կե-
դրոններ լինելով, ինչպէս Հոռովմայ, Ա-
զեքսանդրիոյ և Անտիոքայ աթոռները,
իրենց իրաւունքը կը տարածեն նաև մեր-
ձաւոր մետրապոլիտութեանց վրայ, նա-
հանգալին ժողովներ զուգարելով, եպիս-
կոպոսներ ընտրելով կամ հրաժարեցնելով,
ըստ կանոնի Նիկիոյ տիեզերական ժողո-
վին (325ին), որ գտածին պէս ամրացուց
այդ երեք մեծ հայրապետութեանց գերա-
զահութիւնը (կան. 2): Ասոնք՝ որ այդ
ժամանակ դեռ եպիսկոպոս կամ մետրա-
պոլիտ կը կոչուին ըստ սովորութեան,
քիչ յետոյ պատրիարք (πατριάρχης = հայ-
րապետ) անունը կը ստանան: Նիկիոյ ժո-
ղովը կը նորոգէ քայքայուած Երուսաղեմի
աթոռին պատիւն ալ՝ «ըստ առաջին սո-
վորութեան», պահելով սակայն Պաղես-
տինեան կիսարիոյ մետրապոլիտին անոր
վրայ ստացած իրաւունքը (կան. Է): Իսկ
Երուսաղեմի աթոռին տիեզերական ժողովը
(381ին) սոյն թաղաւորեալ քաղաքի ա-
թոռն ալ բարձրացուց «ի պատիւ աւա-
զութեան՝ յետ եպիսկոպոսին Հոռովմայ»
(կան. Գ), որով սա առաջին եղաւ բոլոր
արեւելեաց մէջ:

Այդ պատրիարքութեանց չեն հաւասա-
րիր, քայց կը մօտենան իրենց ընդարձա-
կութեամբ ու կարեւորութեամբ՝ Եփեսոսի,
Կապադովկեան կիսարիոյ և Հերակլիայի
մետրապոլիտութիւնք ևս: Ասոցմէ մեզ
աւելի մերձաւոր և ուշագրաւը կիսարա-
կանն է, որոյ իշխանութիւնը ս. Բարսղի
օրով կը տարածուէր միաստան գաւառաց
և իբր յիսուն վիճակաւորաց վրայ¹: Իսկ
արքեպիսկոպոս (ἀρχιεπίσκοπος = եպիսկո-
պոսապետ) տիտղոսն առանձին աստիճան

մը չէր նշանակեր այդ շրջանին, այլ կը
տրուէր պատրիարքաց և մետրապոլիտաց՝
Ասոնք են՝ ըստ հին ու նոր պատմագրաց՝
Եկեղեցւոյ մեծ աթոռոց թիւն ու սահմանք
Դ-Ե դարերուն:

2. Ինչ էր այդ նուիրապետական կազ-
մակերպութեան մէջ՝ դիրքը Հայոց հայրա-
պետական աթոռին, որ հաստատուեցաւ
Դ դարու սկիզբը: Էական հարցին կը
մօտենանք հոս, արդէն բաւական միտք
ու զրիչ մաշեցուցած, զոր պէտք է ան-
գամ մ'ալ յուզել ինձ և ընթերցողացս
միանգամայն, սպառազինուած մտքի կա-
տարեալ հանդարտութեամբ և ազատու-
թեամբ՝ զոր կը պահանջէ նիւթը:

Մեր խնդրոյն լուծման պատմական
հիմը կը կազմէ՝ Հայ եկեղեցւոյ առաջին
շրջանին, այսինքն Լուսաւորչէն մինչև
ցՆերսէս, մեր հայրապետաց ի կեսարիա
ձեռնադրութիւն ստանալու պարագայն:
Հայերը հազիւ ընդունած Աւետարանի
լոյսը Գրիգորի ձեռքով, Տրդատայ և ազ-
գին հաւանութեամբ կը յղեն զայն փա-
ռօք «ի քաղաքն կեսարացոց»՝ որպէս զի
«քահանայապետ կացուցնեն իւրեանց աշ-
խարհին»: Արքայն միասին կ'առաքէ
հրովարտակ մ'ալ առ «Ղենդիոս արքե-
պիսկոպոս կեսարու», կրկնելով նոյն
հայցուածը՝ Լուսաւորչի որդին ու յաջորդն
Արիստակէս՝ հօրին արդէն ձեռնադրուած
«եպիսկոպոսութիւն» իբրև փոխանորդ
իրեն, «յետ նորա կալաւ զտեղի հայրե-
նեացն», և ի կիսարիա երթալը չէ յի-
շուած. որով Ասողիկ՝ ու Վարդան՝ կը
սխալին՝ անոր ձեռնադրութիւնն ի կեսա-
րիա զնելով. անշուշտ անգիտանալով՝ որ
հին ժամանակ առանձին կաթողիկոսական
ձեռնադրութիւն չկար: Արիստակիսի եղբոր
ու յաջորդին՝ Վրթանիսի մասին լուծելն
է. փառաստոս կ'ըսէ միայն՝ թէ «եղև քա-
հանայապետ յաթոռն հօրն», թէև Մով-
կաղանկաւորապէս (Է դարուն) Լուսաւոր-
չէն ձեռնադրուած կը համարի զայն, ինչ

1. Հմմտ. Cabrol, V 234-37. Vacant, II, 442. —
2. Goshler, I, 501. Martigny, 466. — 3. Ազաթ.

594-601. — 4. Նոյն՝ 642. — 5. Ասող. Բ, ա. —
6. Վարդ. 41. — 7. Փառս. 6.

որ ճշդեւի է, որպէս թէ «նստուցա-
նել յիւր աթոռ քահանայապետութեան»,
և չէ յիշած հարազատին կաթողիկոսու-
թիւնը: Յայտնապէս ի կեսարիա ձեռնա-
դրուելու գնացին նաև ս. Յուսէփ, Փառէն,
Շահանու մեծն Ներսէս³: Այսպէս ուրեմն
մի ըստ միովէ կապարովկիոյ աթոռին կը
ստանան մեր հայրապետը եպիսկոպոսա-
կան կարգը՝ «բոս սովորոթեան օրինա-
կին», ինչպէս ս. Յուսէփն առթիւ կրնար
ըսել պատմիչը⁴, որ կը գրէր յիշուած
բոլոր հայրապետներէն վերջ: Եւ որոցմէ
բնական կերպով զարտուղեցան Արիստա-
կէս ու Վրթմանէս, թէպէտ իրենց ընտրու-
թեան մէջ ունենալով կեսարիոյ հայրա-
պետին համոթիւնը, ինչպէս պիտի փաս-
տեմ յետոյ:

Միջնադարեան մուկոսնդ մը մատ կը
խառնէ Բարգէն կաթողիկոսի ի Պարսս
թղթին մէջ. ուր նա կը յիշէ նիկէական
հաւատքը՝ բերուած Արիստակիսէ, «զոր
առեալ ի նմանէն Հայոց, և նովին հա-
ւատուցը լուսաւորեցաւ» (մուկոսնդը կը
յաւելլու՝ և ի նմանէն յարդրեցաւ մինչև
ցայժմ ձեռնադրութիւն քահանայապետութեան
աշխարհիս Հայոց), և կամը հաստատուն
ի նմին՝ հաւատաւ⁵: Կը տեսնուի որ անի-
մաստ և անյարիր է յաւելլուածդ հաւա-
տոյ գովեստին մէջ:

Յ. Ինչ բանէ յառաջ եկած էր Գամրաց
ոստանին հետ այդ սերտ կապը: «Գրիգո-
րի կեսարիոյ մէջ ունեցած անձնական
յիշատակներէն և յարաբերութիւններէն,
և կամ Տրդատի՝ գործին շնորհութիւն տա-
լու փափաքէն»⁶. Եւ թէ Լուսաւորչի հոն
երթը «կը մնայ իբրև պատահական մի
պարագայ»⁷, կը վճռեն շքեղաբար ու ծա-
րայեղ դիւրութեամբ մ'անոնք՝ որ իրենց
գիրենց պատմութեան տէր և իշխան կը
վերածեն. չխորհելով՝ որ «պատահական
մի պարագային» դէմ կանգնած կայ հայ-
րապետաց անընդհատ զանգը մը, որ Գրի-
գորի հետոց հետեւեցան, անոցմէ ոմանք

առանց տեսած լինելու կանխաւ ու թո-
ղած «անձնական յիշատակներ և յարա-
բերութիւններ» կեսարիոյ մէջ: Կամ եթէ
Տրդատ «գործին շնորհութիւն տալու փա-
փաքը» չունենար, արդեօք նորադարձ
Հայաստանի առաջին հովուապետն Անահ-
տայ ըրմարուն ձեռնադրել պիտի տար:
Այս եզակեան մեկնութիւնը զետեղենք
«Հազար և մի գիրքներու» էջերուն մէջ,
և մեք խօսեցնենք պատմութիւնը:

4. Ազաթանգեղոս մեզ կու տայ կեսա-
րիոյ Ղեռնդիոս հայրապետին պատաս-
խանք՝ Հայոց վերոյիշեալ նամակին, յո-
րում կը կարդանք այս նշանաւոր խօս-
քերը. «Եւ հաստատեալ կայցէ վկայութիւն
ի մէջ երկուց կողմանցս, զի պարզեաբայտա-
րիւն նորոգեաց քահանայապետութեանդ ձե-
րոյդ նահանգիդ առ ի մէջ՝ կայցէ անշարժ յե-
կեղեցոյս կեսարաւ, ուստի և հանգերձեցաւ
ձեզ պատրաստութիւն շինութեան ձեռնա-
դրութիւն»⁸: Ինքուն հայերէն գրաբար է,
և աշխարհաբարով կը նշանակէ՝ թէ ձեր
ու մեր մէջ պայման (վկայութիւն) կը հաս-
տատուի՝ որ ձեր հայրապետաց ձեռնա-
դրութեան իրաւունքն անխախտ մնայ կե-
սարիոյ մեր եկեղեցւոյն մէջ:

Այս նամակը կրնայ վաւերական լինել
և կամ ստեղծական: Առաջին պարագային՝
ունինք Հայաստանի աթոռը կեսա-
րականին հետ կապող զաշնագիր մը, որ
ինքնին կը լուծէ մեր հայրապետաց յա-
յաջորդաբար հոն ձեռնադրուելուն պատ-
ճառը: Իսկ եթէ ստեղծական նկատենք
նամակը, անոր հեղինակը, որ ոսկեղէն
բարբառովը պիտի լինի ս. Սահակայ ժա-
մանակակից մը, և նոյն ինքն զԱզաթան-
գեղոս հայացնող ու վերակազմող Կորիւ-
նը՝ կը ներկայացնէ Ե դարու Հայութեան
համոզումն այդ խնդրոյ մասին, և դար-
ձեալ պատմական հաստատուն հիմ մը
կու տայ մեր ձեռքը:

5. Հայաստան նոր կը դառնար ի քրիս-
տոնէութիւն, և իւր նորատունէկ եկեղեցին

1. Կաղանկ, 28. — 2. Փառ. 30, 44, 45, 72. —
3. Նոյն՝ 30. — 4. Գր. Թորոց, 44. — 5. Օրման.

Արք. 98. — 6. Աբաթ. 617. — 7. Հմտ. Կոթայր՝
Կորիւն:

պէտք էր իրաւական կապ մ'ունենալ արդէն կազմակերպեալ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ մեծ աթոռներէն միոյն հետ: Եւ բնական կարգով վիճակակցեցաւ կեսարականին. ոչ եթէ՝ որովհետեւ Հայոց առաջնաւոր հոն գաստարակուած ու սրտով միացեալ էր անոր հետ, այլ աւելի զօրաւոր պատճառով մը, որ կեսարիոյ մետրապոլիտներէն ամենէն մեծաւորն էր Հայոց, և պատմական իրաւունքներ ալ ստացած էր՝ փոքր Հայոց կողմերը կանխաւ գտնուած ցանցաւ հայազգի քրիստոնէից ու եպիսկոպոսաց վրայ, որոնք իւր վիճակին կը պատկանէին. որով նորադարձ Հայաստանն ալ իւր իրաւաստեանն ըրջանակին մէջ էր արդէն:

Յարմարական և մեր խնդրոյն համար աւելորդ բացատրութիւն մ'է Մեարթը երեցու զրածը Ժ դարէն, թէ մեր հայրապետը ի կեսարիա կ'երթային, որովհետեւ այն քաղաքը Թաղէոս առաքելոյն աթոռ եղած էր, և երբեմն հպատակ Հայոց Թագաւորութեան: Խնդրոյն էականն անոր իրաւական կողմն է, զոր կը խուզարկենք:

(Տարայարեւի)

Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

ՔՆՆԱԿԱՆ ՆՏՄԱՐՆԵՐ ԵԶՆԻԿԻ ՄԱՍԻՆ

(Լ. Մարիէսի աշխատութեան աւտիւ)

(Տար. տես Բազմ. 1926 էջ 69)

Դառնանք նորէն Մարիէսին: Մեզ մնում է քննել նրա մի շարք լեզուական և բնագրային ուղղումները, որ նրա աշխատութեան մէջ մեծ տեղ են բռնում և հեղինակն ևս նրանց առանձին նշանակութիւն տալու հակամէտ է: Երբեմն համեմատում է յունական բնագրի հետ և սխալներ է գտնում, որոնց համար և Եզնիկի յու-

նագիտութիւնը հարուածում: Հակառակ մեր խորին յարգանքի Եզնիկի նոր քնննադատի՝ որ այնպիսի սիրով և ուշադրութեամբ նուիրուել է իր գործին և նշանաւոր շնորհից մատուցել հայ զրականութեան ուսումնասիրութեան, դժբաղդաբար գովեստի խօսքեր չունինք նորա հասցէին առաջարկուած ուղղումների առթիւ: Նրա յինք մի առ մի:

Եզնիկի

Էջ 22. «կէսը անակզանակից ինչ ընդ աստուծոյ երկեայ, զենկ ճոցա (i. Ե. չառնաց) արարչի լինել աստուծոյ կամեցան զնեւ. և կէսը ըստ նմանէ նիւթ ինչ...» Խնդրը լեզուական թերիքը չէ, որ ներելի է և ուղղելի:

Նոյն իսկ իմաստի տեսակէտից սխալ է: Նախ Մարիէսը հետեւողական լինելու համար, եթէ կարծում է որ հայ և յոյն համեմատելի նախադասութիւնները բնագործին կապուած են միմեանց, պէտք է որ երկորդը պարբերութիւնը ևս լրացնէր համաձայն յոյնի. այսինքն և կէսը ըստ նմանէ նիւթ ինչ, զոր հիւշն անուառնեն, թէ ի նմանէ արար զարարած «երկուցեայ լարեաց արարչի լաստոսած աւել»: $\epsilon\kappa\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \varphi\omicron\beta\eta\theta\eta\gamma\alpha\iota,\ \tau\omega\nu\ \kappa\alpha\chi\omega\nu\ \pi\omicron\iota\tau\eta\text{-}\tau\eta\nu\ \epsilon\iota\pi\epsilon\iota\nu\ \tau\omicron\nu\ \epsilon\epsilon\delta\omicron\nu.$

Սակայն յաւելումների կարիք չկայ: Եզնիկի երկու եղածը ամփոփումն է նախընթաց Ե. գլխում բացատրած մտքի. «Եւ զի՝ պիտոյ է մեզ բնաւ մի ըստ միոյնէ թուել, այլ համառոտ իսկ ասել, թէ ուստի՞ է այս ամենայն և ո՞վ է սկիզբն և գործիչ այնպիսի անպատեհից, բայց երե իցե ինչ լար զօրոքիս, որ զայն ամենայն անհարթութիւնս տայցէ գործել, և ինքն իսկ արարիչ իցէ նոցա, զի գաստուած արարիչ ասել այնպիսի իրաց անպատշաճ է» (էջ. 20): Միւս եղածը. «վասն որոյ կարծի թէ էր ինչ ընդ նմա, որում հիւշն անուն էր, որ է նիւթ» և այլն (էջ. 21):

Մարիէս կարծում է, որ Մեթոդի երկու եղածներից մէկը՝ մոնիստական է և միւսն

1. Սփեք, 2, 31.